

Система освіти в умовах воєнного стану на Херсонщині

Діяльність учасників освітнього процесу в Україні на сьогоднішній день відбувається у складі часи для української державності, а саме – в умовах повномасштабної війни з росією. Перед системою освіти та Міністерством освіти і науки виникло багато викликів, серед яких зруйнування закладів освіти, поранення і загибель педагогів та дітей, внутрішнє переміщення та відтік освітян та учнів за кордон, зменшення видатків на освітній процес через необхідність збільшення фінансування оборонної галузі тощо. Ці виклики є досить важкими і не завжди вони можуть бути вирішені швидко, оскільки відбуваються зміни у самому процесі надання освітніх послуг, змінюються освітні відносини в умовах воєнного стану. Зрозуміло, що ці зміни потребують невідкладного відгуку з боку органів, які займаються нормотворчою діяльністю, а також обґрунтування з боку учених-правників.

Зокрема, для нас як дослідників, стало цікавим те, які зміни відбуваються у можливостях реалізації права на освіту у учасників освітнього процесу та як змінилася сутність права на освіту в умовах воєнного стану. Саме тому, ми вирішили з'ясувати сутність поняття «право на освіту в умовах воєнного стану», що буде покладене в основу нашого наукового дослідження.

Освіта представляє собою найстаріший соціальний інститут, який виник у суспільстві через потребу накопичувати та передавати знання від покоління до покоління. Однак, наразі існує декілька підходів до розуміння поняття «освіта». Академічний тлумачний словник української мови визначає, що освіта – це «сукупність знань, здобутих у процесі навчання». Так, В. Стефурак визначає, що освіта це «певна система навчальних і виховних закладів, що здійснюють різноманітні форми залучення їх досвідів в усвоєння багатств культури». Вважаємо, що ці погляди є однобічними, адже поняття освіти охоплює набагато більше елементів.

Ми погоджуємося з більш широким поняттям освіти, яке надає В.П. Головенкін. Він розуміє під освітою складне і багатогранне суспільне явище, певну сферу, де відбувається передача, засвоєння і переробка

соціального досвіду та знань. Автор пропонує розглядати освіту як: загальнолюдську цінність; процес навчання і виховання людини; результат отриманих особистістю знань; систему закладів освіти, які мають свою ієрархію. На нашу думку, всі ці позиції є вірними і розкривають різні сторони явища, яке нами розглядається.

Нажаль у Законі України «Про освіту» поняття освіти відсутнє. У преамбулі Закону встановлюється призначення та мета освіти, однак, ст. 1 цього визначення не має. Водночас законодавець застосовує у Законі поняття «освітній процес» (п. 16 ст. 1) та «освітня діяльність» (п. 17 ст. 1). Тим самим, вважаємо, він наголошує на суті освіти як динамічного явища, що є важливим через постійні зміни в умовах, в яких ми живемо. Ця позиція вдало підтверджується думкою Р. Ковальчука, який вважає, що в сучасному глобальному світі освіта є вирішальним чинником суспільного прогресу та розвитку особистості.

З поняттям освіти дуже тісно пов'язане право на освіту. У сучасному розумінні воно виникло в системі освіти і у праві з розвитком прав людини. Історично відомо, що навчатися мали право тільки діти заможних осіб, або осіб, які мали певний статус у суспільстві. Особи, які не мали статків не давали освіти своїм дітям, а навчання дітей рабів або представників інших «низьких» станів було результатом примхи багатіїв або у разі певної необхідності (наприклад, для ведення господарства та ін.).

У сучасному суспільстві право на освіту відноситься до системи прав людини і входить до культурних прав, які вважаються науковцями соціальною цінністю. А Декларація прав людини 1948 року визнає право на освіту в якості основного права людини.

В Законі України «Про освіту», право на освіту закріплене у статті 3. Визначається, що право на освіту включає в себе три самостійних права, а саме:

- 1) право здобувати освіту впродовж усього життя;
- 2) право на доступність освіти;

3) право на безоплатну освіту у випадках і порядку, визначених Конституцією та законами України.

Розкриваючи зміст права на доступність освіти, законодавець визначає, що кожна людина має право на навчання без будь-яких обмежень. Право на отримання освіти гарантується незалежно від різних параметрів, таких як вік, стать, раса, стан здоров'я, інвалідність, громадянство, національність, політичні та релігійні переконання, колір шкіри, місце проживання, мова спілкування, походження, соціальний статус, майновий стан, наявність судимості та інші фактори (ч. 2 ст. 3 Закону України «Про освіту»). Також кожний має право на доступ до публічних освітніх, наукових та інформаційних ресурсів, включаючи Інтернет, електронні підручники та інші мультимедійні навчальні ресурси відповідно до встановленого законодавством порядку (ч. 4 ст. 3 Закону України «Про освіту»).

Доступність освіти забезпечується й Урядом, який має створювати умови для осіб із спеціальними освітніми потребами, враховуючи їхні індивідуальні потреби, можливості, здібності та інтереси. Також він забезпечує виявлення та усунення факторів, які перешкоджають реалізації їхніх прав та задоволенню потреб в освіті (ч. 6 ст. 3 Закону України «Про освіту»).

Здійснюючи своє право здобувати освіту впродовж усього життя кожна особа може реалізувати своє право на освіту на різних рівнях і у різних формах, включаючи дошкільну, повну загальну середню, позашкільну, професійну (включаючи професійно-технічну), фахову передвищу, вищу освіту та освіту для дорослих (ч. 3 ст. 3 Закону України «Про освіту»).

Право на безоплатну освіту, передбачається у випадках і порядку, визначених Конституцією та законами України. Частина 5 ст. 3 Закону України «Про освіту» встановлює, що держава забезпечує соціальний захист для осіб, що навчаються у випадках, визначених законом, і забезпечує рівний доступ до освіти для осіб із соціально вразливих верств населення.

Таким чином, право на освіту представляє собою формально визначене, гарантоване державою право кожної людини отримати освіту без будь-яких форм дискримінації чи обмежень протягом всього життя.

Як ми вже зазначали, особливістю реалізації права на освіту в Україні виступає запровадження на всій території нашої держави воєнного стану. У відповідності до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан представляє собою «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень».

Слід зауважити, що через введення воєнного стану змінився правовий статус кожної людини і громадянина в Україні. Адже, у зв'язку з оголошенням воєнного стану тимчасово можливе обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина. Ці обмеження застосовуються лише у межах і обсязі, які є необхідними для забезпечення впровадження та реалізації заходів правового режиму воєнного стану протягом періоду його дії. Наприклад, відповідно до п. 15 ч. 2 ст. 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» до повноважень військових адміністрацій населених пунктів було віднесене «управління закладами освіти, установами освіти, закладами охорони здоров'я, культури, фізичної культури і спорту, надавачами соціальних послуг, які належать територіальним громадам або передані їм, молодіжними, підлітковими закладами за місцем проживання; організації їх

матеріально-технічного та фінансового забезпечення; організації надання ними послуг, у тому числі соціальних».

Іншими ознаками введення воєнного стану можна назвати його тимчасовість та захист прав людини шляхом обмеження її права та свобод.

Таким чином, ми можемо говорити про те, що право на освіту в умовах воєнного стану – це тимчасово обмежене чи змінене державою право особи на отримання освітніх послуг у зв'язку з введенням режиму воєнного стану з метою захисту учасників освітнього процесу в період збройного конфлікту.

Вивчаючи реалізацію права на освіту в умовах воєнного стану, ми маємо визначитися з тими проблемами, які виникають у ході цієї реалізації. Вважаємо, що вивчаючи проблеми у цій сфері треба визначитися з чинниками, які мають вплив на різних рівнях. Зокрема, ми пропонуємо оцінити загальнодержавний рівень, визначитися з проблемами реалізації права на освіту на місцях (на прикладі Херсонської області), а також спробувати узагальнити проблеми особистого характеру, які виникають у суб'єктів освітнього процесу, зокрема вчителів та учнів.

На початок 2022 року Міністерство освіти України визначило наступні виклики системі освіти України в умовах воєнного стану:

1. погроза життю та здоров'ю учасників освітнього процесу, а також обмеження доступу до основних потреб особи;
2. широкомасштабні руйнування освітньої інфраструктури, включаючи пошкодження приміщень навчальних закладів, матеріально-технічної бази для навчання та практики;
3. примусове великомасштабне переміщення учасників освітнього процесу в межах України та за її кордон, що призвело до значних втрат серед студентів, педагогічного і викладацького персоналу;
4. ускладнення проблеми забезпечення доступу українських школярів та студентів до освіти, порушення безперервності навчального процесу;
5. втрата управлінського контролю над освітнім процесом на територіях, які тимчасово окуповані або перебувають у зоні активних військових дій.

Примусова переорієнтація українських студентів на російські навчальні програми, підручники та перехід на російську мову навчання;

6. зменшення видатків державного та місцевих бюджетів на освіту;
7. сприяння розвитку приватної освіти на рівнях дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти.

Нажаль, на сьогоднішній день ці проблеми так і залишаються не вирішеними і в умовах продовження широкомасштабних бойових дій продовжують загострюватися. До того ж МОН звернуло увагу й на нову проблему, яка була виявлена проведеним у 2023 році дослідженням – освітні втрати серед школярства, які мають накопичувальний ефект і знижують якість наданих освітніх послуг.

Звертаючи увагу на проблеми місцевого значення у сфері реалізації права на освіту ми вирішили звернутися до Херсонської області. Досвід учасників освітнього процесу цієї області є унікальним, оскільки вона тривалий час перебувала під окупацією, а значна її частина й досі відноситься до тимчасово окупованих територій. Наразі звільнена частина Херсонської області знаходиться під постійними тероризуючими обстрілами з боку російських військ. Тому ми спробували визначити проблеми, які поряд з загальнодержавними, виникають при реалізації права на освіту у суб'єктів освітнього процесу в Херсонській області. Зокрема, до них ми віднесли:

- негативний психологічний стан осіб, які проживають на території Херсонської області, що обумовлюється на ТОТ нав'язуванням російської освіти та знищенням всього українського, ПТСР внаслідок постійних обстрілів, інформації про смерть близьких та знайомих, втрата зв'язку з рідними місцями через руйнування житла та необхідність виїжджати за межі області;
- неможливість здійснення належного керівництва матеріально-технічною базою закладів освіти через евакуацію адміністрацій або знаходження закладів освіти на Лівобережжі Херсонської області;

- низький рівень взаємодії та контролю між суб'єктами освітнього процесу через впровадження дистанційної форми навчання. Це питання також є актуальним і для управлінської діяльності у закладах освіти;
- велика кількість закладів освіти, які були зруйновані чи пошкоджені на території області. Наприклад, станом на 3 серпня 2023 року на території області було зруйновано 13 закладів дошкільної освіти, пошкоджено – 52, зруйновано 19 закладів середньої освіти, пошкоджено - 98. У Херсоні не має жодного вишу, який би не зазнав руйнувань. Під постійними обстрілами знаходиться і майже знищений корпус Херсонської морської академії, потерпають від влучень Херсонський державний університет та Херсонський державний аграрно-економічний університет. Знищена від прицільних ударів двох БПЛА типу «Шахід» Херсонська академія неперервної освіти. І цей перелік навчальних закладів невпинно розширюється, адже звільнені території області знаходяться під щоденним нищівним вогнем.

Зрозуміло, що цей перелік проблем не є вичерпним, але вони свідчать про те, що реалізація права на освіту зазнає як в Україні, так і в Херсонській області певних утисків через збройну агресію з боку російської федерації.

Також на підставі власного досвіду та досвіду українських родин, який вивчався ЮНІСЕФ, ми визначили наступні проблеми, які притаманні українським родинам під час навчання:

- нестача інтернет трафіку, якщо в сім'ї є декілька дітей і дорослі працюють онлайн;
- відсутність пристосованих місць для занять, якщо дітей кілька та родина ВПО;
- зниження рівня контролю з боку дорослих через психічне перенавантаження, зміну роботи, переїзд тощо;
- зниження рівня концентрації та уваги учнів під час дистанційного навчання;
- відсутність мобільного та інтернет-зв'язку у селах та віддалених містечках, де проживають ВПО з Херсонської області;

- перебування осіб, що навчаються, на окупованих територіях. Ті з них, хто продовжує навчання в українських закладах освіти ризикують життям через проукраїнську позицію;
- відсутність онлайн версій деяких підручників та неможливість отримання паперових підручників;
- відсутність кружків, знижений рівень фізичної активності, відсутність спілкування з однолітками тощо.

Таким чином, ми з'ясували, що реалізація права на освіту в Україні та на окремих її територіях є обмеженим через значну кількість чинників економічного та соціального характерів, що виникли через повномасштабне вторгнення росії в Україну та продовження активних бойових дій на наших територіях. Перед українським Урядом стоїть велика кількість питань, які потребують розробки шляхів подолання ситуації, що існує на сьогодні у сфері освіти.

Визначивши основні проблеми, які є при реалізації права на освіту в Україні та в Херсонській області, спробуємо визначитися з основними шляхами, які спрямовані на подолання цих проблем:

- формування освітнього законодавства у контексті гармонізації з освітнім і дослідницьким законодавством ЄС, а також невійськовими напрямками розвитку та принципами НАТО;
- створення максимально безпечних умов реалізації освітнього процесу. Не дивлячись на спроби переведення окремих регіонів на офлайн навчання, вважаємо, що масовані атаки 29 грудня 2023 року та 2 січня 2024 року показали, що в Україні не має безпечних місць. Тому, нажаль, необхідним заходом є онлайн навчання;
- підвищення спроможності доступу учнів до онлайн ресурсів шляхом залучення донорів до забезпечення учасників освітнього процесу комп'ютерним обладнанням та розвитку мережі Інтернет в Україні;
- поступове відновлення пошкоджених закладів освіти там, де це є можливим, а також прикладання зусиль для збереження матеріально-технічної бази

навчальних закладів Херсону та області шляхом вивезення обладнання з приміщень закладів освіти та їх зберігання у більш небезпечних місцях;

- нормативне забезпечення підтримки права дітей на освіту та прав педагогів, у тому числі з окупованих територій, на роботу. Продовжити забезпечення особливих умов навчання (індивідуальні графіки, академічні відпустки тощо) для здобувачів, які перебувають на ТОТ чи в лавах ЗСУ, займаються волонтерством;
- підвищення уваги з боку закладів освіти до психологічного стану учасників освітнього процесу, які залишаються на території м. Херсона та Херсонської області, а також ставлення з розумінням до відсутності світла чи інтернету через постійні обстріли;
- підвищення рівня уваги до освіти в Україні з боку світової спільноти шляхом підвищення рівня комунікацій Уряду з цього питання з міжнародними партнерами тощо.

Отже, нами визначені певні шляхи подолання проблем реалізації права на освіту в Україні та Херсонській області. Зрозуміло, що вони не є вичерпними і потребують уваги та доопрацювання, у тому числі з урахуванням складнощів повоєнного періоду.